स्वस्तिकः सर्व्वतोभद्रो नन्द्यावर्त्तादयोऽपि च।
विच्छन्दकः प्रमेदा हि भवन्तीश्वरसद्मनाम्॥"
इत्यमरः। २। २। १०॥

राजसभा, स्त्री, राज्ञः सभा। ("सभा राजामनुष्यपूर्व्वा।" २। ४। २३। इत्यत्र राजपर्य्यायस्यैव ग्रहणात् न स्त्रीत्वम्।) नृपतिसमाजः। इत्यमरः। ३। ५। ६॥ (वाचस्पत्ये नपुंसकलिङ्गतोक्तिस्तु प्रामादिकी॥)

राजसर्षपः, पुं, (सर्षपाणां राजा। राजदन्तादित्वात् परनिपातः।) सर्षपविशेषः। तत्पर्य्यायः। सुजङ्गभोजी २। इति हेमचन्द्रः। ४। ३७०॥

राजसर्षपः, पुं, (सर्षपाणां राजा श्रेष्ठत्वात्। परनिपातः।) सर्षपविशेषः। राजसर्षा इति भाषा॥ राइ इति केचित्॥ तत्पर्य्यायः। क्षत्रिका २ राजिका ३ सुरी ४ सुष्कः ५। सुष्क इत्यत्र अष्टक इति वा पाठः। इति रत्नमाला॥ शवः ६ सुताभिजननः ७। सुताभिजनन इत्यत्र सुधाभिजनन इति वा पाठः। इति हेमचन्द्रः॥ क्षया ८ तीक्ष्णफला ९ राजी १० क्षयसर्षपाख्या ११। अस्य गुणाः। तिक्तत्वम्। कटुत्वम्। उष्णत्वम्। वातशूलगुल्मकफकुष्ठव्रणनाशित्वम्। पित्तदाहप्रदत्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ (चतुर्व्विंशतिजवरेणुपरिमित-परिमाणविशेषः। यथा, मनुः। ८। १३३।
"जवरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका परिमाणतः।
ता राजसर्षपस्त्रिस्तु त्रयो गौरसर्षपः॥"
"जवेत्यादि। अष्टौ जवरेणवो लिक्षैका परिमाणेन ज्ञेया तास्तिस्रो लिक्षा राजसर्षपो ज्ञेयः। ते राजसर्षपास्त्रयो गौरसर्षपो ज्ञेयः॥"
इति तट्टीकायां कुल्लूकः॥)

राजसायुज्यं, क्ली, (राज्ञः सायुज्यम्।) राजत्वम्।
"स्यादब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि।
देवभूयादिकं तद्वत्————————॥"
इत्यमरदर्शनात्॥

राजसारसः, पुं, (राज्ञः सारस इव। राजः शोभाशाली सारस इव इति वा।) मयूरः। इति शब्दमाला॥

राजसी, स्त्री, (रजस इयमिति। रजस्+अण्। ङीप्।) दुर्गा। इति शब्दरत्नावली॥ रजोगुणसम्बन्धिनी च॥ (यथा, गीतायाम्।
"यया धर्म्ममधर्म्मञ्च कार्य्यञ्चाकार्य्यमेव च।
अयथावत् प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी॥")

राजसूयः, पुं, ("राज्ञा सतात्मकः सोमः सूयते ऽत्र।" इत्यमरटीका॥ सु+अधिकरणे क्यप्।
"राज्ञा सोतव्यः राज्ञा वा इह सूयते।"
इति काशिका। "राजसूयसूर्य्येति।" ३। १। ११७। इति निपातनात् दीर्घः।) राजकर्त्तव्ययज्ञविशेषः। तत्पर्य्यायः। नृपाध्वरः २ क्रतुराजः ३ क्रतूत्तमः ४। इति शब्दरत्नावली॥ (अमरमते क्षीरस्वामिनोऽयम्। ३। ५। ३९॥ यथा, महाभारते। १। १५७। १६।
"यजन्ति चैनरव्याघ्रा निर्ज्जित्य पृथिवीमिमाम्
राजसूयाश्वमेधाद्यैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥"
राजसूयमन्त्रादिकं वाजसनेयसंहितायाम् ९ अध्यायस्य ३५ कण्डिकामारभ्य १० अध्यायस्य ३० कण्डिकापर्य्यन्तं द्रष्टव्यम्॥ युधिष्ठिरस्य राजसूययज्ञविवरणन्तु महाभारते सभापर्व्वणि विशेषतो द्रष्टव्यम्॥)

राजस्कन्धः, पुं, (राजः शोभाशालौ स्कन्धौ यस्य।) घोटकः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

राजस्वं, पुं क्ली, (राज्ञे देयं स्वं धनम्।) राजधनम्। राजकरः। इति लोकप्रसिद्धम्॥

राजस्वर्णः, पुं, (स्वर्णानां धुस्तूराणां राजा। राजदन्तादित्वात् परनिपातः।) राजधुस्तूरकः। इति राजनिर्घण्टः॥

राजहंसः, पुं, (हंसानां राजा श्रेष्ठत्वात्। राजदन्तादित्वात् परनिपातः।) चञ्चुचरणलोहितश्वेतवर्णहंसः। इत्यमरः। २। ५। २४॥ (यथा, कुमारे। १। ३४।
"सा राजहंसैरिव सन्नताङ्गी
गतेषु लीलाचितविक्रमेषु।
अनीयतप्रत्युपदेशयुक्तै-
रादित्सुभिर्नूपुरशिञ्जितानि॥")
कदम्बः। कलहंसः। नृपोत्तमः। इति मेदिनी॥

राजहर्म्यं, क्ली, (राजानमपि हर्षयतीति। हृष्+णिच्+क्युः।) नगरपुष्पम्। इति राजनिर्घण्टः॥

राजहस्ती, [न्] पुं, (राज्ञो हस्ती।) राजगजः। तत्पर्य्यायः। मारीचः २ यामकगजः ३ मदोत्कटः ४। इति हारावली। ४९॥

राजहासकः, पुं, (राजानमपि हासयतीति। हस्+णिच्+ण्वुल्।) मत्स्यविशेषः। तत्पर्य्यायः। कातरः २ कातलः ३ राजीवः ४। इति शब्दरत्नावली॥

राजाचवकः, पुं, सर्षपः। इति राजनिर्घण्टः॥ (अस्य शाकगुणाः।
"संग्राहि शीतलञ्चापि लघुदोषाविरोधि च।
राजाचवकशाकन्तु सटीशाकन्तु तद्विधम्॥"
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६ अध्यायः॥)

राजा, [न्] पुं, (राजते शोभते इति। राज्+"कॄगॄशॄदृभ्यः कन्।" उणा० १। १५६। इति कन्।) प्रभुः। नृपतिः। (यथा, रघुः। ४। ११।
"यथा प्रजादानात् चन्द्रः प्रतापात् तपनो यथा।
तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात्॥")
क्षत्रियः। (यथा, मनुः। २। ३२।
"शूद्रेवद्ब्राह्मणस्य स्यात् राज्ञो रक्षासमन्वितम्।
वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतम्॥")
चन्द्रः। यक्षः। इन्द्रः। इति मेदिनी॥ उत्तरपदे चेत् श्रेष्ठार्थवाचकः॥ अथ नृपतेः पर्य्यायः। राट् २ पार्थिवः ३ क्ष्मापतिः ४ नृपः ५ भूपः ६ महीक्षित् ७। इत्यमरः॥ नरपतिः ८ पार्थः ९ नृपतिः १० भूपालः ११ भूभृत् १२ महीपतिः १३ नाभिः १४ नाराट् १५ भूमीन्द्रः १६ नरेन्द्रः १७ नायकाधिपः १८। इति शब्दरत्नावली॥ प्रजेश्वरः १९ भूमिपः २० नृगः २१ इक्ष्वरः २२ अवनीपतिः २३ स्कन्दः २४ स्कन्धः २५ भूभुक् २६ अर्थपतिः २७। इति जटाधरः॥ ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्यथा,—
"महता राजराज्येन पृथुर्वैण्यः प्रतापवान्।
सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्म्मकोविदैः॥
पित्रापरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः।
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यभावत॥"
इति विष्णुपुराणे १ अंशे १३ अध्यायः॥
अपि च।
"रागी राजसिकं स्वर्ग्यं कुरुते कर्म्म रागतः।
रागात्माच राजसिकास्तेन राजा प्रकीर्त्तितः॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ३५ अध्यायः॥
तस्य सर्व्वपिष्टकं यथा,—
शृण्वुवाच।
"शृणु वत्स! महाराज हे तात! भयभञ्जन।
भयत्राता च राजा च सर्व्वेषां पालकः पिता॥
भक्तश्रीश्च महेन्द्रोऽत्र लभ्य स्वर्गे नृपोऽधुना।
यो राजा स पिता पाता प्रजानामेव निश्चयः॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ५९ अध्यायः॥
पृथोरेवादौ राजा इति संज्ञा आसीत्। यथा,
"देवैर्विप्रैस्तथा सर्व्वैरभिषिक्तो महामनाः।
राज्ञाञ्चैवाधिकारे वै पृथुर्वैण्यः प्रतापवान्॥
तदा पित्रा प्रजाः सर्व्वाः कदा नैवानुरञ्जिताः।
तेनानुरञ्जिताः सर्व्वाः सुखैर्म्मुदिरे तदा।
अनुरागात्तस्य वीरस्य नाम राजेत्यभावत॥"
इति पाद्मे भूखण्डे २९ अध्यायः॥ ॥
अथ राजलक्षणम्।
"सोऽपि क्षत्रपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितम्।
नरेन्द्रलक्षणोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः॥
तस्यास्यं चन्द्रबिम्बाभं सुभ्रु रम्यं समुन्नसम्।
नीलाः केशाः कुञ्चिताश्च समा दीर्घाश्चरङ्गिताः॥
राजीवनेत्रयुगलौ त्रिलोलपुटसंवृतः।
चतुर्द्दन्तचतुष्किष्कुर्द्दीर्घास्यो दीर्घबाहुकः॥
चतुर्द्दोलाकरो मांसयवपृष्ठैकपर्व्वकः।
शिरालपादो गम्भीरः सूक्ष्मलक् त्रिवलीधरः॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानाध्यायः॥ ॥ अथच।
"अखेदिनौ मृदुतरौ कमलोदरसन्निभौ।
शिराशुभौ ताम्रनखौ पादावुष्णौ शिरोज्झितौ।
कूर्म्मोन्नतौ गूढगुल्फौ सुपार्ष्णी नृपतेः स्मृतौ॥
मृदुलोमा समा भद्रा तथा करिकरप्रभा।
उरवो जानवस्तुल्या नृपस्योपचिताः स्मृताः॥
कोषगूढे नृपो दीर्घैर्भुजैश्च भवलम्बितैः।
समाभ्यां चितिपः प्रोक्तः प्रलम्बेन प्रतान्वितः॥
सप्तभिर्निःशब्दसमाः सप्तदीर्घाश्च मानवाः।